

У вимові деяких слів спорадично зафіксовано ненормативні явища асиміляції приголосних (*Десь у дві тиці другому почали працювати ну / в такому акустичному форматі*) і явище «шокання» (*Шось / ну / звичайно / там впливає / тому шо помінявся лайфстайл; П'ять років тому / мені здається / шо молодь була ше більш активна / ше на хвилі тих політичних подій / які відбувалися*).

Отже, усна публіцистична мова радіоефіру засвідчує, що її статус мови «тут і зараз» спричинює зростання кількості «відхилень від норм», таких маркерів усності, як елементи т. зв. надлишковості, хезитації, мовні огріхи. Останні можна кваліфікувати як елементи розмовності, спричинені наближенням комунікації у прямому ефірі, або наживо, до повсякденно-практичних звичних конструкцій, стереотипів.

Наталія Вербич

ІНТОНАЦІЙНА ВИРАЗНІСТЬ НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ

Відомо, що 75% життя людини — це спілкування. Саме від комунікативних навичок залежить успішність особи в різних життєвих ситуаціях. Ефективність публічного мовлення як різновиду усної комунікації зумовлена низкою чинників. Композиційно-стилістичної стрункості публічного виступу промовець досягає, членуючи текст на тематично завершені, логічно послідовні частини. А втім, багато важать в усному спілкуванні просодичні засоби мови. У більшості видань, присвячених питанням результативної комунікації, наведено твердження А. Месрабіана, що ґрунтується на експериментальних даних: неемоційне вербальне спілкування (позбавлене змін мелодики, логічних акцентів, виголошене на тому самому тональному рівні з однаковим ступенем гучності) інформативне лише на 7%; значущість слів, вимовлених із додаванням звукових невербальних сигналів (інтонації) становить 38%. Отже, трети-

ну від почутого слухач усвідомлює та запам'ятовує, якщо під час спілкування мовець виділяє за допомогою голосу важливі сегменти тексту, використовує різноманітні паузи, зміни тону, гучності, темпу вимовляння тощо. Отже, інтонація виявляється одним із дієвих засобів впливу на людину. Саме природність інтонації, її відповідність ситуації спілкування є головним чинником переконливого мовлення.

Недостатнє вивчення окремих аспектів інтонації українського усного мовлення обмежує вироблення чітких і однозначних критеріїв, які б стали основою виділення інтонаційних одиниць, що беруть участь у реалізації емоційності, прагматики тексту тощо.

Нашу увагу привернув жанр наукової доповіді. Неодноразово доводилося спостерігати, як залежить сприймання змісту доповіді від майстерності промовців.

Наукова доповідь, що має структурно-семантичні, комунікативно-прагматичні особливості (А. П. Коваль, Н. Ф. Непийвода, Г. С. Онуфрієнко), суттєво відрізняється від художнього, офіційно-ділового, публіцистичного, побутового мовлення, оскільки головна мета цього усного жанру — якнайточніше, логічно та максимально доказово висловити свої думки. Типові риси наукової мови — чітка, логічна структура; об'єктивність викладу; абстрактність; термінологічність; інформаційна, логічна, спонукальна насиченість тощо.

Наукові доповіді, виголошені на конференціях, кваліфікуємо як квазіспонтанні публічні виступи, протиставлені спонтанному непідготовленому мовленню й читанню. Під поняттям «квазіспонтанного» розуміємо виступ, який мовець попередньо готує, але не читає, а виголошує, хоча може зачитувати окремі фрагменти (переважно відомості, де є визначення, цифри, цитати тощо). Особливість цього різновиду публічної комунікації зумовлена, з одного боку, заздалегідь продуманою, чіткішою, порівняно зі спонтанним мовленням, структурно-логічною та композиційною організацією, а з другого, — намаганням мовця викладати матеріал невимушено, щоб виступ нагадував безпосереднє спілкування.

Одна з обов'язкових передумов успішного виголошення публічної промови — професійне володіння технікою мовлен-

ня, тобто уміння керувати диханням, добре поставлений голос, бездоганна дикція, дотримання всіх орфоепічних норм української мови. Серед інтонаційних параметрів, які безпосередньо пов'язані з виразністю та ефективністю усного мовлення, найчастіше виокремлюють гучність, темп, паузальне членування та мелодійне оформлення.

Гучність потрактовують як суб'єктивне сприйняття сили звука. Зазвичай під час аналізу оперують трирівневою шкалою гучності мовлення: тихе — нормальне — голосне. Ці різновиди мають відносний характер, їх фіксують, порівнюючи з середнім рівнем гучності, що властивий певному мовцеві у конкретній комунікативній ситуації.

Відомо, що, виступаючи перед аудиторією, треба говорити голосно, виразно; тихе мовлення є недоліком публічного виступу. Якщо промовець хвилюється, відчуває страх перед аудиторією, йому варто почати говорити голосніше, ніж зазвичай, сконцентруватися на чіткому вимовлянні звуків. Психологи твердять, що такий прийом (чіткість вимовляння й підвищена гучність) свідчить про рішучість, упевненість мовця. Відповідно спрацьовує зворотний зв'язок: зосередження на виразному промовлянні тексту допомагає заспокоїтись, упевнитися у собі. Проте треба пам'ятати, що дуже голосне мовлення, яке не змінюється за рівнем упродовж усієї промови, сприймають як авторитарне, а промовця, який так говорить, — як людину, що хоче нав'язати свою думку, не здатна або не бажає почути інший погляд. Вадюю виголошення наукової доповіді відзначають і «театральне вимовляння» — постійні зміни рівня гучності від дуже тихого до дуже голосного, не пов'язані зі змістом виступу та вагомістю окремих його частин.

Зауважмо, що у виступах, відзначених позитивними оцінками, ступінь гучності не лишається незмінним. Зокрема, спостерігаємо послідовне збільшення гучності в семантично вагомих сегментах тексту, однак зафіксовано лише поодинокі випадки збільшення рівня гучності усієї ключової фрази порівняно із сусідніми. Частіше промовець голосніше вимовляє початок висловлювання, що містить важливу інформацію. Якщо фраза починається словами на зразок *отже, а тому, чому так, тобто, але*, то саме їх промовець вимовляє голосніше, привертаючи

в такий спосіб увагу до інформації. Крім цього, за допомогою зміни гучності (переважно збільшення її рівня) виділено окремі семантично вагомні слова. При цьому помічено, що такий прийом не повторюється в сусідніх фразах. У малоефективних виступах спостерігаємо послідовне підвищення гучності на перших фразах кількох фоноабзаців (під час слухового аналізу цю рису відзначено як маркер початку надфразної єдності) або ж постійне виокремлення ключового слова через голосніше його вимовляння. Однак повторюваність такого виділення зумовлює сприйняття інтонації тексту як монотонної.

Важлива ознака публічного виступу — часова характеристика, оскільки *темп* найбільшою мірою пов'язаний зі змістом висловленого. Серед інтонаційних засобів темп є не лише семантично важливим елементом мовлення — засобом розрізнення мовцем важливої / менш важливої інформації, але й стилістичним (маркер фоностилістичних типів усних висловлювань), логіко-комунікативним (розрізняє комунікативні типи речення) та емоційно-модальним (відіграє важливу роль у передаванні емоційних станів мовця та експресії тексту).

Публічне мовлення має бути середнім за швидкістю, із семантично умотивованими змінами. У науковій доповіді при перевазі нормального темпу спостерігаємо пришвидшення темпу на повторах, коментарях, відступах, прикладах, і вповільнення вимовляння на ключових фразах, висловлюваннях, що містять висновки, узагальнення тощо. У зв'язку з тим, що промовцеві постійно доводиться констатувати факти, наводити аргументи, пояснювати, темп його мовлення змінюється. Зміна темпу впливає на аудиторію, активізує увагу слухачів. Надто сповільнений темп не дає змоги виділити головне і другорядне, з'ясувати, яка інформація, яка частина повідомлення містить основну думку виступу. Швидке мовлення потребує надмірної уваги, що втомлює, і, як наслідок, людина перестає слухати мовця. Крім цього, невмотивоване прискорення темпу доповіді зумовлює порушення орфоепічних норм, особливо щодо артикуляційного послаблення звуків, посилення асимілятивних явищ, редукції голосних і приголосних у широкому розумінні цього слова — аж до повного випадіння окремих звуків і складів. Отже, сповільнення або прискорення темпу в тексті

наукової доповіді має бути вмотивоване логічною доцільністю, підкресленням смислової ваги висловленого.

На підставі аналізу швидкості вимовляння доповідей, оцінених позитивно, встановлено виразне протиставлення темпової варіативності фонових і ключових (що містять важливу інформацію) сегментів виступу. Для фонової інформації характерні часті зміни темпу, що зумовлено різним семантичним навантаженням окремих елементів тексту. Темп семантично вагомих фраз значно, а іноді й різко, відрізняється від темпу сусідніх сегментів (що, безперечно, є важливим засобом привернення уваги до інформації).

В організації будь-якого усного тексту важлива роль належить *паузам*. У підготовленому виступі, виголошеному з опорою на написаний текст, паузи здебільшого виконують розділову функцію — відокремлюють одні синтаксичні одиниці від інших, а різні типи пауз виражають характер зв'язку між цими одиницями. Межі інтонаційного членування (і місця появи паузи) у середині фрази часто збігаються з межами частин складного речення й синтаксично пов'язаних груп у середині простого. У квазіспонтанній науковій доповіді граматичні паузи переважають — 70%. Вони зумовлені змістом, логікою промови, за їх допомогою оратор членує текст на частини, наприклад (граматичні паузи позначено однією рискою /, психологічні двома — //; знаки розставлено з усної мови): *Мені здається товариші / отак вчора слухаючи декого / мені нагадувався / автор першої української граматики Олександр Павловський / який пишучи цю граматику вважав що це буде // нагробний пам'ятник для української мови / мовляв українська мова вже вмирає / і ось треба ще залишити / майбутнім /e-e/ чи іншим слов'янським народам які житимуть / це спогад / про ще один слов'янський народ який був / а якого вже сьогодні немає /; А через сто років / через сто років / пішли по слідах Зеленіна / у ці ж села / і виявилось / і тут ще одне мікровідкриття / що // і в космос літають / і баба корову пас /e/ пасе уже з мобільником / а говорять / зберігаючи багато рис / які були характерні понад сто років /.*

В усному мовленні паузи спричинені не лише синтаксичними, а й семантичними факторами. Характерна ознака публічної

комунікації — значна кількість психологічних пауз, зумовлених загальним функціональним навантаженням публічного виступу: промовець не лише повідомляє інформацію, а й передає своє ставлення до неї; крім того, викладає тему так, щоб слухачі не просто зрозуміли, усвідомили її, а щоб за її допомогою можна було вплинути на аудиторію: переконати, спонукати до дії тощо. Психологічна пауза як власне мовне явище забезпечує комунікативні цілі там, де виступає засобом увиразнення змісту фрази й розрахована на кращу якість сприймання слухачем або на вираження емоційної оцінки висловленого.

У ключових фразах більшість семантично вагомих слів виокремлено за допомогою пауз. Найчастіше таке слово виділене паузами з обох боків (33% випадків). Установлено, що за умови такого виокремлення ключове слово є важливим не лише в контексті окремого висловлювання, а й для цілої надфразної єдності. Рідше пауза як сигнал посилення уваги виступає після акцентно виділеного слова — 23% або перед ним — 19% (такі слова в прикладах виділено): *Наше як мені здається завдання / полягає в тому щоб // своєю **працею** // своїм **розумом** // своєю **діяльністю** // звеличувати рідний народ / піднімати / розвивати його культуру / підносити на рівень // світової // культури /; Саме тому, / переконаний / слово поетове / **всечасне** /; Мало того / вона не може стати **природною** / **державною** / мовою України /.*

Паузи хезитації зазвичай кваліфікують як показник ненормативного мовлення. Однак паузи обдумування або вагання — закономірне явище спонтанного й квазіспонтанного мовлення. У публічному виступі відсутність таких пауз свідчить про певну штучність тексту або виголошення вивченої напам'ять доповіді. Паузи хезитації у проаналізованих текстах мають чітку локалізацію: переважно трапляються на межі двох фраз або на початку синтагми, найчастіше після першого слова: *У нас в українській лексикографії історично так уже склалося / що /e/ граматична інформація повинна бути у цьому типові словника /; Як не намагається тлумачний словник / охопити всю інформацію про слово / він // просто /e/ через самий свій тип / через своє призначення / не може бути всеохопний /; Звичайно це ніякий не /e/ розвиток мовознавства / а це /e/ дуже відчутне / відчутна затримка у розвитку мовознавства /.*

Функціональне навантаження таких пауз пов'язане з плануванням висловлювання, підбиранням потрібного слова, редагуванням вже сказаного, іноді — з прагматичними завданнями. Водночас варто пам'ятати, що надмір таких пауз (особливо заповнених різними звуками) з ознаки спонтанного, невимушеного мовлення перетворюється на ваду публічного виступу: *І дійсно / якщо / якщо розглянути / ем / твірні основи ойконімів то ми будемо бачити той самий світ світів / і світ природи / власне в / ракурсі / е / оніма / ; / е / Ну якщо ж / е / прокоментувати / е / цей критерій все-таки то / е / Щерба / е / у своїх дослідженнях зауважував / е / що існування групи т і с і / е / африкати ц / е / є ознакою не типовості / е / для мови / оскільки / е / у свідомості / е / людини існують / е / існує один образ / е / звука / тобто існує / якщо це африката то це один образ / е / ну / ми не можна говорити про / двоскладність цих звуків /.*

Важлива ознака просодичного оформлення фрази — її *частотна характеристика*. Зміни частоти основного тону в реченні зумовлюють мелодійне оформлення висловлювання, його комунікативне спрямування, передавання семантичних відтінків, об'єднання потоку слів у ціле, що сприймається як фраза.

Особливістю інтонаційно виразних наукових доповідей на рівні сприйняття є змінність різнотипних конфігурацій тону. У фоні надфразних єдностях не спостережено частого повторення однакових контурів у сусідніх синтагмах; поряд можуть траплятися висхідні або спадні контури, причому або різних типів, або ж вимовлені в межах різних тональних рівнів. Відзначаємо й тенденцію до збільшення синтагм із висхідним інтонаційним контуром на місці прогнозованого спадного, що сигналізує про завершення думки. Промовець намагається зацікавити аудиторію, йому необхідно утримати увагу слухачів, і відповідно висхідний тон у фразі не лише виконує функцію індикатора того, що думка ще не закінчена, але й містить своєрідний заклик, запрошення слухати те, що буде далі. Особливістю мелодики ключових фраз є багатoverшинні синтагми, де кожне слово виділене за допомогою сильного наголосу і відповідно має свій виразний інтонаційний контур (переважно висхідно-спадний). У такий спосіб мовець маркує найважливішу інформацію.

Інструментом створення експресії тексту є наявність тонального виділення складів. Характерна ознака публічного виступу — значний відсоток акцентно виокремлених слів (як повнозначних, так і службових). В одному висловлюванні може бути кілька ієрархічно організованих логічних центрів і емоційно виділених компонентів. Ядро фрази вичленовує наголошення, посилення ступеня гучності, паузи й зміни тривалості звучання. Ефект обґрунтованості виголошеного, переконаності мовця (адже в текстах публічних виступів не лише подають певну інформацію, а й пояснюють, аргументують, доводять її тощо) досягається через повторення спадного ядерного тону в кількох сусідніх синтагмах.

Будь-який публічний виступ має бути послідовним не лише щодо змісту, а й щодо просодичного оформлення. Функціонування наукової доповіді на просодично-інтонаційному рівні не ізольоване від її логіко-семантичного змісту, а багато в чому зумовлене особливостями побудови тексту. Дотримання норм просодії, що є природними для усного тексту, використання специфічного набору ознак, властивих саме публічній комунікації, уміння за допомогою змін голосу відділяти головне від другорядного надає виступу виразності, сприяє кращому сприйняттю змісту, оптимізує його вплив на слухачів. Кожен із нас спостерігав, як посилюють і увиразнюють усне мовлення зміни в тоні, темпі, інтенсивності вимови, як вони, разом із нелінгвальними засобами — мімікою та жестами — здатні надавати нових відтінків значенню слів, висловлювань і цим доповнювати зміст виступу. Тобто, інтонація як засіб виразності мовлення, як засіб, що сприяє оптимізації мовленнєвого впливу на свідомість людей, не повинна залишатися поза увагою промовців.

Отже, для досягнення впливу, виразного виступу важливо дотримуватися принципу протиставлення, контрасту просодичних характеристик різних сегментів тексту. Реалізувати свою мету — ефективно вплинути на слухачів — науковець-доповідач може, використавши як максимальні значення (наприклад, максимальні частотні інтервали на ядерних складах, значне уповільнення темпу на виділених сегментах фрази), так і мінімальні значення (найменший рівень інтонаційного конту-

ру, мінімальну гучність, тривалість тощо). Ефективність наукової доповіді на рівні просодії зумовлює контрастне, порівняно з фоном, інтонаційне маркування ядерних компонентів (наголошеного складу акцентно виділеного слова; синтагми, що містить таке слово; висловлювання, що є семантичним центром тексту або його частини).

Як промовцеві на практиці застосувати викладені зауваги? По-перше, ретельно підготувати текст виступу. Сьогодні маємо змогу ознайомитись із чималою кількістю матеріалів (і це не лише друковані видання, а й окремі курси ораторського мистецтва), присвячених усним виступам, де, зокрема, йдеться про різні жанри публічної комунікації, їхні характерні ознаки та функціональне призначення, про особливості побудови (композицію) промови, вибір теми, формулювання мети, підбір ілюстрацій, опис різноманітних методів представлення інформації тощо. Саме теоретичні знання, безперечно, є глибоким підґрунтям для подальшої практичної роботи.

По-друге, розписати «партитуру» доповіді: визначити важливу й фонову інформацію, виділити ключові слова, позначити паузи, можливі зміни тону, темпу на важливих сегментах повідомлення тощо. Гарна тренувальна вправа — озвучення підготовленого тексту (ще краще — запис виступу з подальшим його прослуховуванням), оскільки вимовлене у голос зазвичай дає змогу почути непомічені в записаному варіанті огріхи, повтори, складні для вимовляння частини тощо. Ефективним методом підготовки до виступу є залучення сучасних комп'ютерних програм із опрацювання звукових файлів, які нескладно знайти в Інтернеті, наприклад, Speech Analyzer (speech-analyzer.software.informer.com) або Sound Forge (en.softonic.com). Це допоможе унаочнити, графічно відтворити те, як ви говорите, й самому оцінити повторюваність / змінюваність просодичних параметрів усного мовлення.